

УДК 159.9.072.43-355.33

Я. В. Мацегора

**ПІДВИЩЕННЯ ПРОГНОСТИЧНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ТЕСТІВ
ІНТЕЛЕКТУ, ЩО ВИКОРИСТОВУЮТЬСЯ У ПРОФЕСІЙНОМУ
ВІДБОРІ НА НАВЧАННЯ ДО ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ
МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**

Розглянуто сучасні дослідження щодо взаємозв'язку рис особистості з інтелектом. Наведено результати власного емпіричного дослідження взаємозв'язку інтелекту з акцентуаціями характеру у курсантів Академії внутрішніх військ МВС України з різною успішністю навчання.

Постановка проблеми. Служба у внутрішніх військах ставить багато вимог щодо здібностей людини, що потребує ретельного відбору осіб, які поступають на службу. У системі органів сил охорони правопорядку нашої країни психологічний відбір, що ґрунтується на експериментальному психологічному методі дослідження здібностей, почав застосовуватися у 70-х роках. З того часу накопичено значний досвід, що підтвердив його життєву необхідність. Разом з тим є ще багато аспектів професійного відбору, які потребують подальшого вдосконалювання.

Вивчення індивідуально-психологічних особливостей військовослужбовця внутрішніх військ (ВВ) і кандидата на службу у ВВ здійснюється з метою індивідуалізації навчально-виховного процесу, підвищення ефективності навчально-бойової та службової діяльності, раціонального комплектування підрозділів, формування кадрового резерву, оптимізації процесу адаптації військовослужбовця до умов несення служби, профілактики нервово-психічних зривів і суїцидальної поведінки тощо.

Для військовослужбовців ВВ, що здобувають спеціальну середню та вищу освіту, крім усього іншого важливою є здібність до засвоєння знань. Традиційно цю здібність визначають за допомогою тестів інтелекту.

Зв'язок інтелекту з успішністю навчання є експериментально доведеним і визнаним, у результаті чого у професійний відбір до ВВНЗ системи МВС включено тести інтелекту. Однак уже з самого початку їх застосування стало зрозумілим, що високі показники інтелекту є необхідною, проте недостатньою умовою успішності навчання у вищому навчальному закладі. Унаслідок цього актуальними стали дослідження взаємозв'язку інтелекту з особистісними особливостями як спроба підвищити надійність передбачення успішності професійного навчання у вищому навчальному закладі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні спроби сучасних психологів щодо підвищення прогностичних можливостей тестів інтелекту пов'язані з виявленням кореляцій між базовими властивостями особистості та основними інтелектуальними факторами.

Так, найбільш популярними є дослідження взаємозв'язку екстраверсії, або інтроверсії (за Айзенком) з успішністю вирішення вербальних і невербальних інтелектуальних завдань. Для пояснення отриманих взаємозв'язків нерідко використовують змінні статі та віку.

Є і більш масштабні дослідження. Зокрема, дослідження Р. Кетела було спрямовано на виявлення залежностей між інтелектом та особистісними рисами, досліджуваними за допомогою питальника 16 PF [3].

Були встановлені дуже незначні позитивні кореляції між інтелектом і фактором Q "сила суперого" (0,18), фактором I "сензитивність" (0,12) і фактором Q₃ (0,22). Крім того, під час тестування університетських студентів були виявлені кореляції інтелекту з радикалізмом (фактор Q), домінантністю (фактор E) та інтенсивністю внутрішнього духовного життя (фактор M). Проте є й інші дані. Так, у дослідженні військовослужбовців армії США виявилися негативні кореляції вербального інтелекту з факторами A (-0,25), F (-0,35) та I (-0,35). Отримано негативну кореляцію екстраверсії (фактори A і F) та інтелекту [3].

Ще одним напрямком досліджень є вивчення взаємозв'язків інтелекту з емоційними особливостями особистості або їх переживаннями.

У 1987 р. В. В. Печенков [3] виявив зв'язок між рівнями вербального, невербального і загального інтелекту, успішністю навчання у школі та емоційними переживаннями. Він показав, що переважання негативних емоцій у школяра позитивно корелює як з успішністю, так і з показниками інтелекту. Причому у хлопчиків переважає тривога: її рівень позитивно корелює з лівопівкульним домінуванням і вербальним

інтелектом. У дівчат переважає страх, який пов'язаний з невербальним інтелектом і лівопівкульним домінуванням.

Як встановив А. Кепалайте у 1982 р., оптимістичні студенти краще вирішують вербальні завдання тестів інтелекту, а песимістичні – невербальні [4].

У дослідженнях В. М. Русалова і С. А. Дудіна успішність вирішення тестів у дорослих залежала від їх емоційної стійкості, а у дітей – від їх емоційної чутливості [11].

Е. Л. Носенко, вивчаючи взаємозв'язок емоційності та інтелектуальних здібностей, вводить опосередковану ланку – самооцінку. У своєму дослідженні 1998 р. він дійшов такого висновку: рівень самооцінки підлітків істотно впливає як на якісні показники ефективності інтелектуальної навчальної діяльності, так і на час виконання, якщо в структурі її ситуації є емоційні фактори (наприклад, страх неуспіху, підвищена відповідальність за якість діяльності та ін.). У підлітків з низькою самооцінкою показники якості діяльності в емоціогенних ситуаціях нижчі на статистично значущому рівні, ніж у підлітків з високою самооцінкою, а час виконання діяльності більший. Пояснюючи цей результат, Е. Л. Носенко вказує, що вплив самооцінки на ефективність навчальної діяльності опосередкований гіршою адаптацією підлітків з низькою самооцінкою до емоціогенних ситуацій. Це призводить до виникнення емоційної напруженості, що негативно позначається на якісних характеристиках діяльності та часу її виконання [9, с. 24].

Дослідження дитячої обдарованості показали, що талановиті діти від своїх однолітків відрізняються високою активністю і наполегливістю [3].

Попри загальну розробленість проблеми взаємозв'язку інтелекту з особистісними рисами, прикладних досліджень впливу особливостей взаємозв'язків інтелекту з

особистісними особливостями на успішність навчання вітчизняних військовослужбовців внутрішніх військ, які б дозволили скоректувати процедуру професійного відбору на навчання у ВВНЗ, майже немає.

Мета дослідження – проаналізувати взаємозв'язки акцентуацій особистості з інтелектуальними здібностями у курсантів з різною навчальною успішністю.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до мети дослідження було застосовано такі методики: “Визначення акцентуацій характеру К. Леонгарда” (Шмішек), “Прогресивні матриці” (Равен).

Мета дослідження визначила принцип формування груп:

група 1 – відмінники, до якої увійшли курсанти першого курсу Академії внутрішніх військ, що склали літню сесію (з профілюючих предметів) лише на одні п'ятірки (14 осіб);

група 2 – хорошисти, до якої увійшли курсанти першого курсу Академії внутрішніх військ, що склали літню сесію переважно на четвірки (49 осіб);

група 3 – трієчники, до якої увійшли курсанти першого курсу Академії внутрішніх військ, що склали літню сесію переважно на трійки (12 осіб).

Відповідно до мети та завдань дослідження були використані такі методи математичної статистики: t-критерій Стьюдента-Фішера, ф-критерій кутового перетворення Фішера, рангова кореляція Спірмена.

Традиційно тести інтелекту використовуються для визначення того, наскільки рівень розвитку розумової діяльності особистості забезпечує їй можливість здобувати максимум нових знань й ефективно застосовувати їх у життєдіяльності.

Результати дослідження рівня інтелекту у курсантів з різною навчальною успішністю подано у табл. 1.

Як бачимо з даних, наведених у цій таблиці, у

Т а б л и ц я 1

*Частота зустрічальності різних рівнів інтелекту у курсантів
з різним рівнем навчальної успішності, %*

Рівень інтелекту	Група			Показник значущості розбіжностей між досліджуваними групами		
	відмінники	хорошисти	трієчники	Φ_{1-2}	Φ_{1-3}	Φ_{2-3}
Високий	0,00	2,27	0,00	0,96	0,00	0,87
Вищий за середній	84,62	68,18	80,00	1,24	0,29	0,77
Середній	15,38	27,27	20,00	0,93	0,29	0,49
Нижчий за середній	0,00	2,27	0,00	0,96	0,00	0,87
Дефект	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00

всіх досліджуваних групах, незалежно від навчальної успішності, найчастіше діагностується рівень інтелекту, вищий за середній. Так, у відмінників він діагностовано у 84,62 % обстежуваних, у хорошистів – у 68,18 %, а у трієчників – у 80,00 %. Крім того, у всіх досліджуваних групах також було діагностовано середній рівень інтелекту. У відмінників цей рівень інтелекту діагностується у 15,38 %, у хорошистів – 27,27 %, у трієчників – 20,00 %. Співвідношення цих рівнів інтелекту у всіх досліджуваних групах практично однакове. Наприклад, на цьому етапі дослідження не було виявлено значущих розбіжностей між досліджуваними групами за частотою цих двох рівнів інтелекту. Зазначимо, що у найбільшій за чисельністю групі – у групі хорошистів також були діагностовані високий (2,27 %) і нижчий за середній (2,27 %) рівні інтелекту.

Такі однорідні результати пов'язані не в останню чергу з тим, що у ВНЗ системи ОВС існує жорсткий відбір, і рівень інтелекту – це один із критеріїв відбору. Наприклад особи, що мають інтелект, нижчий за середній, не проходять відбір.

Крім того, ці дані підтверджують, що навчальна успішність у ВНЗ не повною мірою залежить від рівня інтелекту, а деякою мірою є наслідком того, наскільки курсант може реалізувати свої здібності, наскільки він пристосувався, адаптувався до умов життєдіяльності.

У подальшому аналіз результатів дослідження проводився відповідно до запропонованого Ю. В. Кортневою [6] інтерпретаційного підходу, в основі якого лежить принцип використання психометричного парадоксу, що дає змогу

успішно працювати з нестійкими даними, високо навантаженими за фактором соціальної бажаності. Таким чином, аналіз сполучень шкал акцентуації особистості дозволяє з'ясувати актуальні проблеми тих, кого обстежують, що належать до соціально-адаптивної групи.

Запропонований Ю. В. Кортневою підхід є сучасним і таким, що відображає глибоке проникнення психометричних засад у психодіагностику. Однак і в традиційному підході [7; 8] існують вказівки на зв'язок акцентуації з особливостями життєдіяльності, адаптації. Згідно з усталеними поглядами до психологічних та соціальних факторів виникнення акцентуації належать:

– особливості та зміни умов соціалізації (наприклад, розставання з родиною і вступ на навчання до ВНЗ зі своїми традиціями може призводити до ослаблення одних і посилення інших рис);

– особливості провідної, у тому числі й навчальної, діяльності (зокрема, проблеми, що виникають у процесі навчання, можуть призвести до депресивних станів, появи тривожності, емоційної напруженості);

– вікові кризи (зокрема, процеси, пов'язані з переходом дитячого “Я” у доросле “Я”, за Е. Еріксоном, і його професіоналізація).

Усе це зумовлює актуальність дослідження акцентуації особистості у курсантів молодших курсів як індивідуальних особливостей, що тісно пов'язані з навчанням у ВНЗ та певними проблемами цього навчання.

Результати дослідження особливостей акцентуації особистості у курсантів з різною навчальною успішністю подано у табл. 2.

Т а б л и ц я 2

Показники акцентуації особистості у курсантів з різною навчальною успішністю, умов. бали

Шкала акцентуації особистості	Група			Показник значущості розбіжностей між досліджуваними групами		
	відмінники	хорошисти	трієчники	t ₁₋₂	t ₁₋₃	t ₂₋₃
Гіпертимність	18,00±4,07	16,96±4,77	17,00±7,60	0,81	0,41	0,02
Застрагання	13,14±3,39	12,16±2,71	11,67±2,22	0,99	1,32	0,65
Емотивність	10,50±5,49	9,85±5,01	10,50±5,35	0,39	0,00	0,38
Педантичність	9,71±3,83	11,02±4,38	10,83±5,22	1,09	0,61	0,12
Тривожність	4,07±4,01	4,35±4,82	5,25±3,65	0,22	0,79	0,72
Циклотимічність	8,14±2,98	10,96±3,80	10,75±4,52	2,92*	1,71	0,15
Демонстративність	15,71±3,83	15,14±3,24	13,33±4,69	0,51	1,40	1,27
Неврівноваженість	5,57±3,08	6,91±4,63	6,25±3,72	1,26	0,50	0,52
Дистимічність	9,64±2,92	9,43±3,97	11,00±2,66	0,22	1,24	1,64
Екзальтованість	11,57±4,97	12,92±4,51	12,00±4,43	0,91	0,23	0,64

П р и м і т к а. * p ≤ 0,05.

Як бачимо з даних, наведених у табл. 2, досліджувані групи практично не мають значущих відмінностей за показниками вираженості акцентуацій особистості. Єдина зафіксована значуща відмінність стосується шкали блоку активності – циклотимічності. Розглянемо цей блок більш докладно.

До шкал активності належать гіпертимність, дистимічність, циклотимічність.

За шкалою гіпертимності у всіх досліджуваних групах одержано високі бали, які є нормою для юнаків і тому не вважаються акцентуацією. У групі відмінників найвищі і щільні показники за гіпертимністю ($18,00 \pm 4,07$), однак відмінності з показниками хорошистів, у яких вони найнижчі серед досліджуваних груп ($16,96 \pm 4,77$), і показниками трієчників, у яких найбільший діапазон даних за розглянутою шкалою ($17,00 \pm 7,60$), не досягають рівня статистичної значущості.

На думку Ю. В. Кортневої [6], гіпертимність розуміється як показник, що відповідає за те, наскільки той, хто обстежується, віддає себе діяльності (навчанню).

Отримані високі показники гіпертимності можуть свідчити як про загальну енергійність і діяльну роль людини, так і про напруження сил і самовіддачу в одній значущій галузі. Крім того, інтерпретуючи цей показник у курсантів, ми також урахуємо його навантаженість за параметром соціальної бажаності. Тому одержані результати можуть свідчити не стільки про рівень активності, скільки про сприйняття своєї позиції або ролі як активної, діяльної, домінуючої. Підвищення гіпертимності часто посилює позитивний, енергійний настрій, позитивну оцінку своєї ролі, відчуття здоланості перешкод, проблем.

За шкалою дистимічності бали у всіх досліджуваних групах належать до середніх показників і не дають акцентуації. Однак у трієчників отримані граничні з акцентуацією показники. Результати за шкалою дистимічності у цій групі найбільш високі і щільні ($11,00 \pm 2,66$). У групі відмінників ($9,64 \pm 2,92$) і хорошистів ($9,43 \pm 3,97$) бали за цією шкалою дещо нижчі. Використовувані нами методи математичної статистики не виявили за шкалою дистимічності значущих відмінностей між досліджуваними групами.

Досить високі показники за шкалою дистимічності дозволяють припустити критичність курсантів до своїх ресурсів, а також сформовану етичну позицію.

У психологічних дослідженнях дистимічний тип нерідко описують як такий, що протилежний

гіпертимному. Однак результати нашого дослідження дають змогу протиставити гіпертимність і дистимічність тільки у групі відмінників, що характеризує їх як активних, таких, що прагнуть віддавати себе діяльності. Це поєднання вказує на ресурсний стан, при якому суб'єкт має значно більші можливостями, ніж ті, які він актуально використовує. У групі трієчників високі показники гіпертимності у поєднанні з досить високими показниками дистимічності дозволяють описати їх як напружених, як таких, що віддають усі сили для досягнення поставленої мети, що призводить до виснаження їх ресурсів.

За шкалою циклотимічності у відмінників отримані бали належать до середнього, такого, що не дає акцентуації, рівня ($8,14 \pm 2,98$). У групі хорошистів і трієчників одержані діапазони даних частково перетинаються з рівнем акцентуацій. Так, у групі хорошистів середні показники за шкалою циклотимічності найбільш високі серед усіх досліджуваних груп – $10,96 \pm 3,80$. За цими показниками вони значуще відрізняються від відмінників ($t = 2,92$, $p \leq 0,05$). У групі трієчників отримано показники, подібні до показників хорошистів ($10,75 \pm 4,52$). Однак відмінності між показниками відмінників і трієчників залишаються лише на рівні тенденції до статистичної значущості ($t = 1,71$, $p \leq 0,1$).

К. Леонгард [7] розумів під циклотимічністю зміну гіпертимних та дистимічних станів. Особам з такою акцентуацією характерна схильність до депресивного реагування. Виділяють кілька видів циклотимічності (поведінкову, емоційну, когнітивну і фазову). Так, деяке підвищення балів за шкалою циклотимічності у трієчників є відображенням підвищення у них дистимічності, наявності депресивних фаз. Зниження балів у відмінників відображає збалансовану врівноваженість у бік оптимізму шкал гіпертимності і дистимічності. Підвищення балів у хорошистів, поряд з досить високими показниками за екзальтованістю, дозволяє говорити про наявність у них емоційної циклотимічності, для якої характерні висока залежність емоційного стану від зовнішніх подій, легка зміна у ставленні до будь-яких подій, предметів або людей як наслідок низької внутрішньої мотивації.

Розглянемо шкали реактивності. До них належать застрягання і невірноваженість. Ці шкали дозволяють зробити висновок про особливості реагування тих, кого обстежують, на події, які відбуваються.

Умовно “нормальне” реагування означає відсутність реагування людиною на слабкий

стимул, адекватне реагування на стимул середньої сили і сильне реагування на стимул значної сили.

У всіх досліджуваних групах показники застрягання сягають діапазону акцентуації. Найбільш високі бали діагностовано у відмінників ($13,14 \pm 3,39$), дещо нижчі – у хорошистів ($12,16 \pm 2,71$) і трієчників ($11,67 \pm 2,22$). Відмінності за показниками застрягання між досліджуваними групами не досягають рівня статистичної значущості.

Застрягання характеризується стійкістю афекту. У молодих людей воно може сприяти видатним досягненням у різних галузях, тому що вони щиро і з захопленням шукають задоволення у здійсненні своїх честолюбних задумів. Підвищення за шкалою застрягання вказує на вибірковість щодо всіх подій сьогодення. Очевидно, можна говорити про формування спрямованості у досліджуваних групах.

За шкалою невірноваженості у всіх досліджуваних групах отримані низькі бали. Так, найменші середні бали за цією шкалою діагностовано у відмінників ($5,57 \pm 3,08$), дещо більші – у трієчників ($6,25 \pm 3,72$) та хорошистів ($6,91 \pm 4,63$).

Шкала невірноваженості є негативно навантаженою за соціальною бажаністю. У разі знижених балів за шкалою невірноваженості можуть спостерігатися прагнення до точного додержання навіть незначних соціальних норм, підлеглість груповому натиску. Разом з тим такий показник може свідчити про спробу досягти бажаного враження (враження спокійної, керованої особи). Імовірно, що обидві описані тенденції характерні для курсантів. З одного боку, для них на першому курсі актуальним є навчитися підкорятися вимогам, а з іншого, – вони прагнуть не лише знати норми соціальної бажаності, але й відповідати їм.

Таким чином, аналізуючи шкали реагування у досліджуваних групах, можемо зазначити, що курсанти незалежно від успішності навчання реагують на події вибірково і є передбачуваними.

До шкал емоційної сфери належать: емотивність, екзальтованість, тривожність. Шкали емоційної сфери не рівнозначні. Найбільше навантаження припадає на шкали екзальтованості й емотивності, у той час як шкала тривожності відрізняється від них за низькою параметрів.

Емотивність та екзальтованість дозволяють скласти враження про глибину переживання людини. Екзальтованість указує на співвідношення переживання із зовнішніми подіями, а емотивність – з особистісними смислами. Найбільш високі показники у цій

тріаді у всіх досліджуваних групах припадають на екзальтованість, найменші – на тривожність. Так, за шкалою екзальтованості найбільш високі показники діагностовано у хорошистів ($12,92 \pm 4,51$), дещо менші – у трієчників ($12,00 \pm 4,43$) та відмінників ($11,57 \pm 4,97$). Значущих відмінностей за показниками шкали екзальтованості між відмінниками, хорошистами і трієчниками встановлено не було.

Під екзальтацією у цілому прийнято розуміти яскравість переживання, співвіднесеного із швидкоплинними враженнями. Проте у нашому дослідженні у всіх трьох групах діагностовано профілі, в яких висока екзальтація поєднується з дуже низькою тривожністю і зростанням застрягання та демонстративності. Такий профіль, за даними Ю. В. Кортневої [6], свідчить про прагнення безпосередніх, тимчасових переживань, які мають на меті витіснити травматичні переживання, тобто всі першокурсники (більшою чи меншою мірою) мають труднощі в адаптації, і прагнення відволіктися від них – це типовий для юнацького віку спосіб їх переживання.

За шкалою емотивності найменші показники діагностовано у хорошистів ($9,85 \pm 5,01$). У відмінників і трієчників середні бали емотивності однакові – 10,50. Між показниками досліджуваних груп значущих відмінностей встановлено не було.

Під емотивністю розуміють глибину переживання, співвіднесеного з особистісними смислами людини. У нашому дослідженні привертає на себе увагу той факт, що у хорошистів порівняно з іншими курсантами найбільш виражена дихотомія “екзальтованості – емотивності”. Таке сполучення може свідчити не тільки про високу спонтанність, гарну інтуїцію, емпатію, а й про слабо побудовану систему пріоритетів у своїх думках, ціннісних диспозиціях, а також про конформність.

За шкалою тривожності найменші показники діагностовано у відмінників ($4,07 \pm 4,01$), найбільш високі – у трієчників ($5,25 \pm 3,65$).

Тривожність є складовою шкалою; вона, по-перше, пов’язана з показниками депресії, по-друге, є перехідною до шкал контролю. Низькі показники тривожності можуть свідчити про витіснення тривоги. Знижені показники характерні для поведінкового патерну людини, що насолоджується “свободою від будь-якої відповідальності”. Отримані у нашому дослідженні сполучення шкал підтверджують більший вплив на показники тривоги соціальної бажаності та депресивності, ніж шкал контролю. У всіх досліджуваних групах діагностовано високі показники за обома шкалами контролю. Майбутньому правоохоронцю

суспільством нав'язується образ безстрашної людини, тому зниження показників тривоги (її витіснення) може бути непрямою ознакою професійної соціалізації. Підвищення балів за шкалою тривожності у трієчників, яке, проте, не досягає рівня статистичної значущості, можливо, є відображенням їх більшої дистимічності (депресивності).

До шкал контролю Ю. В. Кортнева відносить педантичність і демонстративність [6].

Отримані за шкалою педантичності у досліджуваних групах показники частково потрапляють у діапазон акцентуації. Так, найменші показники діагностовано у відмінників ($9,71 \pm 3,83$), дещо більші – у трієчників ($10,83 \pm 5,22$) та хорошистів ($11,02 \pm 4,38$). Між досліджуваними групами за показниками шкали педантичності не були встановлені відмінності, що досягають рівня статистичної значущості.

За шкалою демонстративності показники всіх досліджуваних груп потрапляють у зону вираженої акцентуації. За цією шкалою у відмінників діагностовано найвищі показники ($15,71 \pm 3,83$), дещо менші – у хорошистів ($15,14 \pm 3,24$) та трієчників ($13,33 \pm 4,69$). Між досліджуваними групами за шкалою демонстративності не були встановлені значущі відмінності.

Як бачимо, у всіх досліджуваних групах шкали контролю мають високі показники. Таке поєднання, на думку Ю. В. Кортневої [6], свідчить про прагнення справити на оточення враження більшої значущості, професійності, відповідальності, сприятливо вразити власною компетентністю. Це поєднання має підвищену соціальну бажаність у ситуаціях, пов'язаних з прийняттям на роботу. Шкала демонстративності може розглядатися у ролі одного з полюсів “центральної осі”, на якому ґрунтується інтерпретація профілю акцентуацій особистості. Наприклад, поєднання високих показників демонстративності та гіпертимності у нашій вибірці можна описати так: “Дивись, який я енергійний”.

Деяке зниження за обома шкалами контролю у групі трієчників є захисною реакцією на травмуючу дію іспитів, випробувань першим роком навчання.

Проведене нами дослідження актуальних проблем у курсантів молодших курсів з різною навчальною успішністю за допомогою методики Леонгарда-Шмішека показало таке.

1. Аналіз шкал активності свідчить про те, що відмінники мають явну дихотомію “гіпертимність – дистимічність”, що характеризує їх як активних, як таких, що прагнуть віддавати себе діяльності. У трієчників – інше поєднання

шкал активності. Висока гіпертимність поєднується з високою дистимічністю, що характеризує їх як емоційно напружених. У хорошистів високі показники циклотимічності поєднуються з високою екзальтованістю, що дозволяє говорити про емоційну циклотимічність. Для неї характерна висока залежність емоційного стану від зовнішніх подій, легка зміна у ставленні до будь-яких подій, предметів або людей, що може бути наслідком низької внутрішньої мотивації і залежності від зовнішніх вражень, зовнішніх умов діяльності.

2. Аналіз шкал реагування у досліджуваних групах свідчить про те, що курсанти незалежно від успішності навчання реагують на події вибірково і є передбачуваними.

3. Аналіз шкал емоційної сфери показав, що у всіх досліджуваних групах більш виражена залежність від зовнішніх вражень (екзальтованість), ніж від внутрішніх, глибинних, пов'язаних зі смисловими структурами переживань (емотивність). Ця дихотомія (“екзальтованість – емотивність”) найбільш характерна для хорошистів. Зниження показників тривоги у всіх групах може бути непрямою ознакою їх професійної соціалізації. Так, майбутньому правоохоронцю суспільством нав'язується образ безстрашної людини. Деяке підвищення балів за шкалою тривожності у трієчників є відображенням їх більшої емоційної напруженості.

4. Аналіз шкал контролю свідчить про те, що у курсантів молодших курсів виражені прагнення справляти на оточення враження більшої значущості, професійності, відповідальності, а також сприятливо вражати з приводу своєї компетентності. Деяке зниження за обома шкалами контролю у групі трієчників є захисною реакцією на травмуючу дію іспитів, випробувань першим роком навчання.

Як бачимо, у курсантів з різною навчальною успішністю діагностовано специфічні проблеми адаптації до нових умов життєдіяльності та навчання.

Розглянемо, як описані актуальні проблеми впливають на реалізацію інтелектуальних здібностей.

Результати зазначеного етапу дослідження подано у табл. 3. Із даних, наведених у цій таблиці, виходить, що у всіх трьох досліджуваних групах коефіцієнт інтелекту й акцентуації особистості пов'язані дуже вибірково. Так, більшість зв'язків, особливо у групі відмінників і хорошистів, практично дорівнюють нулю, належать до рівня дуже

Показники взаємозв'язку між інтелектом та акцентуацією особистості у курсантів з різним рівнем навчальної успішності

Шкала акцентуації особистості	Група		
	відмінники	хорошисти	трієчники
Гіпертимність	0,77**	0,02	-0,29
Застрагання	-0,06	0,01	0,51
Емотивність	0,02	-0,11	-0,74*
Педантичність	0,07	-0,16	-0,19
Тривожність	0,15	-0,16	0,34
Циклотимічність	0,06	-0,32*	0,39
Демонстративність	0,06	0,03	-0,31
Неврівноваженість	-0,05	-0,03	0,45
Дистимічність	-0,23	0,04	0,37
Екзальтованість	0,17	-0,04	0,03

Примітки. * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$.

незначущих. У групі відмінників рівня значущості досягає тільки кореляційний взаємозв'язок між коефіцієнтом інтелекту та гіпертимністю. Цей зв'язок є прямим, щільним ($r_s = 0,77$, $p \leq 0,01$).

Таким чином, можемо припустити, що у групі відмінників успішність вирішення інтелектуальних завдань пов'язана з високою активністю, жагою діяльності, підприємливістю, працездатністю, можливістю бути завжди у тонусі, що, зрештою, і визначає високу успішність.

У групі хорошистів рівня значущості досягає кореляційний зв'язок між коефіцієнтом інтелекту та циклотимічністю. Цей зв'язок є зворотним, помірним ($r_s = -0,32$, $p \leq 0,05$). Зауважимо: як і шкала гіпертимності, ця шкала належить до блоку активності, однак має дещо інше значення. Можемо припустити, що нестійкість, відволікання на зовнішні подразники знижують успішність вирішення інтелектуальних завдань у цій групі.

У групі трієчників рівня значущості досягає зв'язок між коефіцієнтом інтелекту і шкалою емотивності. Цей зв'язок є зворотним і сильним ($r_s = -0,74$, $p \leq 0,05$). Так, у цій групі глибина переживань, співвіднесених з особистісними смислами, знижує успішність вирішення інтелектуальних завдань. Можливо, що для курсантів цієї групи іспити є значною подією, і саме таке до них ставлення і дезорганізує їх інтелектуальну діяльність. Дослідженнями давно доведено, що значущість події є одним із психотравмуючих факторів.

Висновки

Отже, курсанти з різним рівнем успішності навчання можуть мати однаковий показник коефіцієнта інтелекту. Так, більшість першокурсників, незалежно від рівня

успішності навчання мають рівень інтелекту, вищий за середній.

Курсанти молодших курсів незалежно від рівня навчальної успішності мають високі показники за такими шкалами "акцентуації особистості", як гіпертимність, шкалами контролю, і низькі – за шкалою тривожності. Крім того, курсанти незалежно від успішності навчання реагують на події вибірково, прогнозовано, відповідно до засвоєних цінностей суспільства. Зазначимо, що через юний вік у курсантів усіх трьох груп переважає залежність від зовнішньої стимуляції (екзальтованість) більшою мірою, ніж від внутрішньої (емотивність). Так само шкали, що відображають зовнішній контроль (демонстративність), мають більш високі показники, ніж шкали, що відображають внутрішній контроль (педантичність).

Курсанти з різною навчальною успішністю розрізняються за такими показниками.

Відмінники мають явну дихотомію "гіпертимність – дистимічність", що характеризує їх як активних, таких, що прагнуть віддавати себе діяльності. Успішність вирішення ними інтелектуальних завдань пов'язана саме з цією високою активністю, жагою діяльності, підприємливістю, працездатністю.

У хорошистів високі показники циклотимічності поєднуються з високою екзальтованістю, що свідчить про емоційну циклотимічність. Для них характерна висока залежність емоційного стану від зовнішніх подій, легка зміна у ставленні до будь-яких подій, предметів або людей, що є наслідком низької внутрішньої мотивації і залежності від зовнішніх вражень, зовнішніх умов діяльності. Це підтверджує і більш виражена, ніж у курсантів з

іншою успішністю, дихотомія “екзальтованість – емотивність”. Саме це відволікання на зовнішні подразники як наслідок слабкості внутрішньої мотивації знижує успішність вирішення інтелектуальних завдань у хорошистів.

У трієчників висока гіпертимність поєднується з високою дистимічністю, що характеризує їх як емоційно напружених. Про це побічно свідчать і деякі захисні зниження обох шкал контролю і підвищення за шкалою тривожності. Саме глибокі емоційні переживання знижують успішність вирішення інтелектуальних завдань у цій групі.

Таким чином, успіх відмінників забезпечується хорошими інтелектуальними здібностями, помноженими на захопленість справою, працьовитість та загальну активну життєву позицію. Для того щоб підвищити успішність хорошистів, треба сформувати у них мотиваційний вектор, навчити відокремлювати значуще від незначущого, можливо, необхідно посилити ідентифікацію цих курсантів з вибраною професією. Трієчникам для підвищення успішності потрібно володіти прийомами саморегуляції, які дозволять їм більш ефективно управляти собою, своїми емоціями у ситуаціях напруження і не давати їм змоги переходити у ситуації емоційної напруженості.

Це дослідження не треба сприймати як пряме керівництво до дії під час професійного відбору. Відбирати тільки осіб, у яких високий інтелект поєднується з високою активністю, і нехтувати особами, у яких високий інтелект поєднується з високою емотивністю, буде не зовсім правильно. Так, емотивність, яка пов’язана з глибокими емоціями, може знижувати ефективність інтелектуальної діяльності. Однак саме наявність емотивності свідчить про формування смислової регуляції діяльності, у той час як висока активність і схильність до зовнішніх емоцій можуть бути каталізаторами для інтелекту в незрілому віці і не виконувати такої функції в осіб зі сформованою мотиваційною спрямованістю. У зв’язку з цим дослідження взаємозв’язків акцентуацій з інтелектом у старшокурсників та офіцерів є актуальним.

Список використаних джерел

1. Антонова Г. П. Влияние особенностей интеллекта старших дошкольников на эффективность их обучения / Г. П. Антонова, З. И. Икунина, И. П. Интонова, Н. А. Антонова // Вопросы психологии. – 1999. – № 2. – С. 12–21.

2. Бороздина Л. В. Влияние уровня самооценки на продуктивность учебной деятельности / Л. В. Бороздина, Е. С. Рощина // Новые исследования в психологии и возрастной физиологии. – 1987. – № 3. – С. 28–30.

3. Дружинин В. Н. Психология общих способностей / В. Н. Дружинин. – СПб. : Питер Ком, 1999. – 368 с.

4. Кепалайте А. Знак эмоциональности и особенности интеллекта / А. Кепалайте // Психологический журнал. – 1982. – Т. 3. – № 2. – С. 120–126.

5. Конопкин О. А. Связь учебной успеваемости студентов с индивидуальными психологическими особенностями их саморегуляции / О. А. Конопкин, Г. С. Прыгин // Вопросы психологии. – 1987. – № 3. – С. 45–57.

6. Кортнева Ю. Диагностика актуальной проблемы / Ю. Кортнева. – М. : Институт Общегуманитарных Исследований, 2004. – 240 с.

7. Леонгард К. Акцентуированные личности / К. Леонгард. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1997. – 544 с.

8. Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков / А. Е. Личко. – Л. : Медицина, 1983. – 352 с.

9. Носенко Э. Л. Эмоциональное состояние как опосредующий фактор влияния самооценки на эффективность интеллектуальной деятельности подростка / Э. Л. Носенко // Психологический журнал. – 1998. – Т. 19. – № 1. – С. 16–25.

10. Пасынкова Н. Б. Связь уровня тревожности с эффективностью их интеллектуальной деятельности / Н. Б. Пасынкова // Психологический журнал. – 1996. – № 1. – С. 169–174.

11. Русалов В. М. Темперамент и интеллект: общие и специфические факторы развития / В. М. Русалов, С. А. Дудин // Психологический журнал. – 1995. – Т. 16. – № 5. – С. 12–22.

12. Степанова Е. И. Изменение структуры взаимосвязей интеллектуальных функций у взрослых / Е. И. Степанова, Л. Н. Грановская // Вопросы психологии. – 1985. – № 1. – С. 30–38.

Стаття надійшла до редакції 15.02.2011 р.